

UŠŇIBEN

KAMAS O MANUŠŇIBEN

KAMAS O MANUŠŇIBEN

O AVRITRAĐIPENA LE ROMEN ANDRE EVROPA MUSAJ TE AGORISAL'ON

O BEŠIBEN HIN
O MANUŠANO ČAČIPEN

AMNESTY
INTERNATIONAL

E Evropakere rajaribena traden avri ezera dženen andal lengere khera. Jon na dikhen pre oda, so hin irimen adre evropska troma, so mušinen te kerel u čhinen manušane čačipena.

Te tradel varekas avri – oda hin džungalī butī, savi telarel le dženen u čhinel maškarmutnī jurisdikca. Andre Evropa pes oda ačhelas buterval u marelas le dženen, saven nane ajsi zor te kerel vareso mujal o avritradipen. Maškar o džene, saven tradenas avri, hine buterval ajse džene, so dživen čorikanes abo pre sera avre manušendar. Avka oda keren le Romen; jon hine buterval čore, dživen pre sera avre manušendar the aver džene len narado dikhen. O Roma hine jekhbareder minorita andre Evropa, no tiš jekhbuter diskrimiñimen. Maškar 10 the 12 milijoni Roma dživen andre Evropa, andre Evropakeri unija dživen vaj 6 milijoni. But lendar daran, či len vareko tradel avri andal lengero kher. Jon hine diskrimiñimen u varekana lenca keren sar le kriminalñikenca. Vašoda o rajaribena šaj traden len avri u sikhavel ča cikno sajišagos lengere manušengere čačipnenca.

Kana varekas traden avri, oda hin perdal leste katastrofa. O džene našaven pengero barvalīpen, pengere baraten, famelījen u aver dženen, so lenca likerem, pengeri butī abo o šajipen, sar te džal andre butī abo andre škola the kijo dočtora andre špitala. Ajse džene šaj ačhen bikhereskere abo palīs dživen mek goreder sar angl'oda.

E Amnesty International the aver organizaciji sikhaven, hoj avka traden avri le Romen andre Bulharsko, e Čechiko republika, e Francija, e Grecko, e Italija, e Makedonija, e Rumuñija, e Srbija, e Slovensko the e Slovinsko.

Pre calo regionos, le Romen nane ajsi šajipen te dochudel o bešiben, sikhluviben, šageñišagos pal o sast, o pañi the o higienicko thana, sar hin le gadžen. Perdal e diskriminacija andre butī o Roma našti dochuden pre kajso butakero than, kaj šaj zarodel ajse love, kaj lenca te poñinas normalna khera. Vaš oda, hoj len nane ajsi šajipen sar le gadžen te dochudel pre socialna khera, musaj te rodel o bešiben, kaj pes del – the andre koloniji. Odoj len nane čačipen, hoj na ačhena nange – hoj len vareko na tradela pale avri abo na čhanela lengere manušane čačipena avre dromeħa.

Sar traden le Romen avri, buterval lenge o rajaribena na den aver bešiben u vašoda but famelīji bešen andre nalače khera the kolībi mek but berš pal o avritradipen. But lendar šaj traden avri pale the pale. Avka len hin mek cikneder šajipena te arakhel permanentno butī u te dživel khatar peskere barata the aver džene, so šaj den o vast, kana kempel, u avka šaj ačhel mek čoreder the mek buter pre sera avre manušendar.

Te o Roma chuden aver bešiben, oda hine buterval khera pro agor forenge, paš thana, kaj pes čhivel o džungipen, the andre thana, kaj hin but fabriki abo kaj pes thovel chemicko džungipen.

O Roma chuden te mangel lengere čačipena. O evropsko rajaribena imar chudle te čhinkerel the čhinen sa het o regionalna meškarmutne štandarda, kaj hine irimen o manušane čačipena, sar hin the o Evropsko konvencija perdal o manušane čačipena the o Maškarmutnī konvencija pal o ekonomicka, socialna the kulturna čačipena. Akana hin imar čiro (momentos), kaj o bičačipen te agoralol.

© Sanja Knežević

SO ODA HIN, TE TRADEL VAREKAS AVRI?

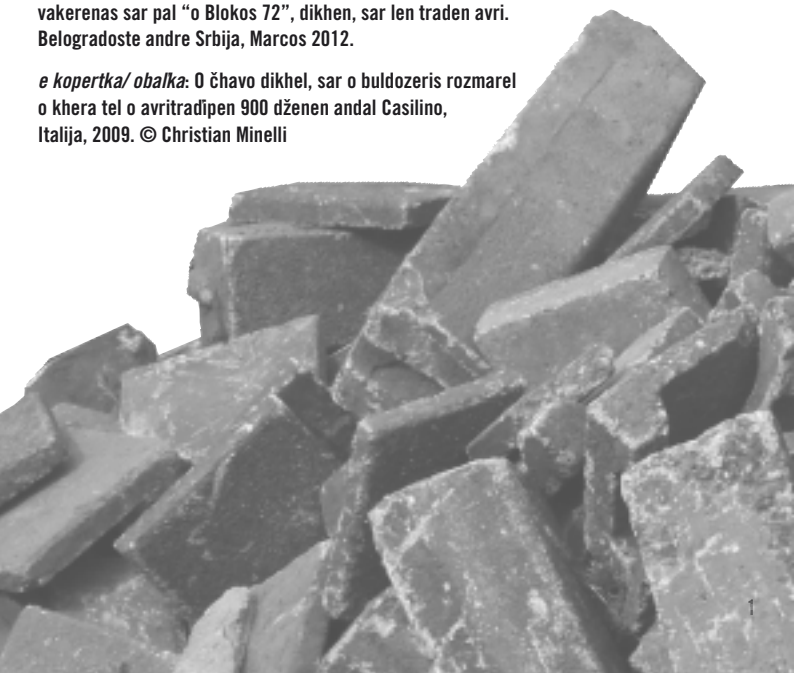
Te tradel varekas avri – oda hin, kana čhiven avri le dženen andal lengere khera abo andal o thana, kaj bešen, the te len nane ņisavo žutipen andre troma (ņisavo zakonos len na arakhel), aņi aver legalna šajipena.

ņikas bi na majinelas te tradel avri, dži pes šaj rodel aver šajipena u dži pes šaj vakerel pal o problemos. Tiš musaj l'ikeren o proceduri – sar hin oda, hoj lenge phenen avka sar pes il'inel, hoj pes precirdena, te hin o šajipen te del e skarža kijo kris/o sudos, vaj te lel o jurosdicko žutipen. Na majinelas bi te mukhel ņikas te ačhel bikhereskero abo avka, hoj leske šaj čhinelas aver manušane čačipena vaš oda, hoj les tradle avri. Te o džene, saven kamen te tradel avri, peske našti korkore žutinen, o rajariben lenge musaj te den aver bešiben abo o than, kaj šaj peske ačhavel o kher.

Varekana, te varekas precirden, ta oda nane sar bi les tradenas avri. Te l'ikeren o troma, šaj varekas precirden the la zoraha, te oda hin ča avka, sar kempel u te hin soske, u pal'is oda nane ajsu avritrad'ipen, savo hin nadomukhlo le tromenca.

uprak: O Roma, so dživenas andre romaņi koloņija, pal savi vakerenas sar pal “o Blokos 72”, dikhen, sar len traden avri. Belogradoste andre Srbija, Marcos 2012.

e kopertka/ obalka: O čhavo dikhel, sar o buldozeris rozmarel o khera tel o avritrad'ipen 900 dženen andal Casilino, Italija, 2009. © Christian Minelli

E FRANCIJA

Romano taboris paš e Boulevard du Mont d'Est andro Noisy-le-Grand, Pariža, junos 2012.

© Amnesty International

TE NANE AVER ŠANCIJA, ČA TE DŽIVEL PRE ULICA

“Te avena o šingune, amenge kampela ča te lel o madraci the te sovel pre ulica.”

Tedor, o Rom andal e Rumuñija, dživelas vaj le 200 aver dženenca andro koloñija andro Noisy-le-Grand, pre agor foroske Pariža. Sar the aver Roma, so dživen andre ajse koloñiji andro regionos Ile-de-France, le Tedores imar buterval tradle avri andal aver taboris u na dine les ñisavo bešiben.

Andro 13-to junos 2012, o sudi phenenas avri hoj o džene andal o taboris šaj traden avri pal trin čhon. O džene, so bešenas andro taboris phende, hoj septembriste andro 2012 odoj phirenas o šingune ča andre sakodiveseskere gada u phenenas lenge, kaj te džan het. Na dine len nič irimen, na denas lenca pal oda lači duma u na dine len ñisavo godi, kaj šaj bešen. Olestar, hoj o džene andal o taboris imar džanenas, so oda hin, kana len traden avri, the kaj oleha žutinen o šingune le apsale gazoha (plinoha), u olestar, hoj na džanenas, kana len prethoven, našti sovenas vajkeci d'ives.

Le dženen andal o taboris andro Noisy-le-Grand tradenas het 15-to oktobriste sig tosara. O motora le šingunendar terdonas andre kereka pašal o taboris. O šingune phende le dženen, so odoj dživenas, hoj len hin jekh ora, kaj te pakinen so len hin. 150 le Romen, maškar lende 60 čhavoren, so odoj mek dživenas, ačhile bikhereskere. Jon vartinenas jekh d'ives anglo themeskero amtos, ale o šeralo lenca na vakereles. Pal jekh rat, so odoj sovenas, len o šingune ispide andro aver foroskero koter, Champs-sur-Marne. E grupa pes rozčhivkerlas u pro agor oktobriste vareko geľa te bešel kije aver džene, abo lenge pomožinenas o nathemakere organizaciji, aver džene rakhle nevo than, kaj šaj bešen.

E GRECKO

Votnikoste andre Grecko traden avri o Roma, so odoj bešenas. Peršo junos 2007.

MUSAJ PHIREN JEKH THANESTAR PRO AVER

Tel o deš berš, thaneskere rajaribena andre Grecko tradenas avri but romane famel'ijen. Na dikhen pre oda, hoj e Grecko musaj te likerel maškarmutna troma u te del savore manušen, so len avri tradle, ajso bešiben, savo pes patrinel. Maškar o džene, saven tradle avri, sas but romane famel'iji, so bešenas andre džungale kondiciji pro than Votanikos, nadur o foroskero centrumos andre Atheni.

Junoste 2007 tradle avri buter sar 100 romane famel'ijen, save bešenas imar 10 berš pro jekh than – andro drom Aghiou Polykarpou, Votnikoste andre Atheni. O thaneskero rajariben len na diña aver šajipen, kaj te bešel, the avka pes vajkeci famel'iji precirdle andre čuči fabrika. Pal vajkeci d'ives len o šingune pale tradenas het. O rajaribena len aňi akor na dine aver bešiben. Masovar len avri tradle pal vajkeci čhon, kana bešenas pro than, so les has e firma andre Aegaleo andre Atheni. Januariste 2008 len precirdle mek jekhvar.

Andro 14-to augustos 2012 labarda baro kotor la romaňa kolonijatar pro drom Salaminias Votnikoste. Andro 17-to augustos 2012 o šingune žužarenas avri, so ačhelas la koloňijatar, u tradle het kole dženen, so mek andre koloňija bešenas. Sar phenel o natthemakeri organizacija Helsinki monitor andre Grecko, o rajaribena na dine aver bešiben aňi jehke Romeske kolendar, so len tradle avri, abo so našade o kher perdal e jag.

SIKHL'ON

TUMA

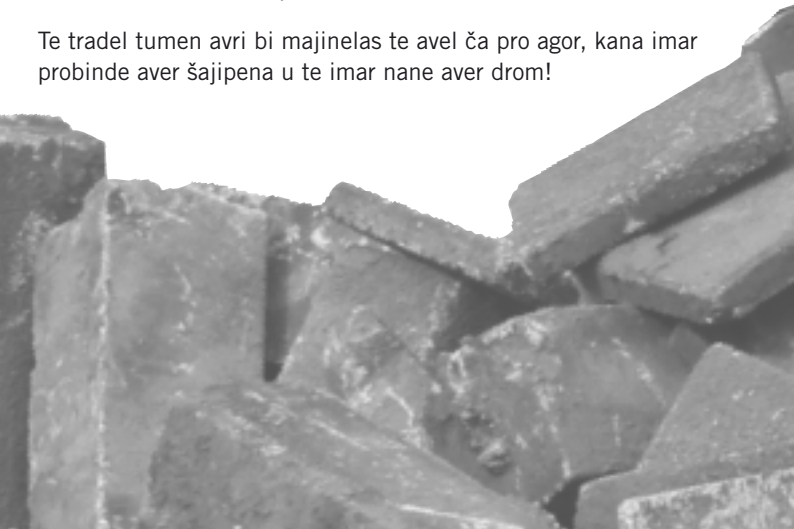
Tumen hin o čačipen, kaj tumen te arakhel anglo avritradipen, te tumen hin o kher, abo o than kaj o kher terd'ol, abo andro kher abo pre than ča bešen, hjaba kaj te poťinen vaše abo na.

Tumaro rajariben, sar the aver khatar cali luma, il'a vaš peskero te arakhel tumaro čačipen vaš lačo bešiben, tumaro čačipen vaš o kherutno the aver čačipena. Oda hin, hoj tumen našti traden avri andal tumare khera.

Tumaro rajariben našti tradel tumen avri, dži na kerel vajkeci buća (kroki). Musaj:

- Den tumen te džanel, sar pes il'inel, kana tumen tradena avri. Oda musaj irinen.
- Den tumen te džanel pal o avritradipen the pal oda, soske tumen precirden – so kerena pro than, kaj tumen bešen.
- Den tumen sajipen te del e skarža mujal o avritradipen, musaj te phenen pal o legalna šajipena the pal o juridicko žuťipen, the – te oda kempel – sar te rodel žuťipen le sudostar.
- Našti mukhen tumen bikhereskero, te tumen na birinen te resel aver bešiben.
- Cirdel tumen andro procesis agorestar dži agor. Tumaro rajariben bi majinelas te vakerele tumenca tel calo procesis, u del duma pal savoro, so tumenge kempel. Maškar oda bi majinelas te phenel, kaj šaj pes precirden. Oda musaj phenen andre ajsi čhib, kaj tumen te achal'on, u musaj te den tumenge šajipen te phenel tumari godi the musaj te den tumen varesave ideji, so te kerel dureder.
- Džanen, hoj te tumen precirden, ta tumen andal nevo bešiben na tradena pale avri. Džanen, hoj tumen šaj nevo bešibnastar dochuden pre infrastruktura, sar hin o pijibnaskero paňi, e energija vaš o taviben the taťipen, o vudud/ viľaňis the o higienicka thana. Tumaro nevo bešiben našti avel kuč, majinelas bi te arakhel tumen anglo brišind the tumen bi majinelas te šunel odoj bachtales. Ole thanestar musaj te dochuden andro buťi, andre škola, pro šegetišagos pal o sast the aver sogališaga u ma majinelas bi te jel paš o džungale thana.
- Majinelas bi te den tumenge e kompenzacija, kana tumen našaven tumaro barvaťipen.

Te tradel tumen avri bi majinelas te avel ča pro agor, kana imar probinde aver šajipena u te imar nane aver drom!

ARE ČAČIPENA!

Tel o avritradīpen bi tumen majinenas:

- Te avel ajci čiro, keci kempel, kaj te precirden tumaro barvaļipen the – te kamen – te lel tumenca o kher abo le khereskere kotora/ o materialis, so lestar hin o kher ačhado.
- Te džanel pal o inštrukciji, so šaj u našti keren o šingune the o amtoskere džene the sar the kana šaj abo našti keren o avritradīpen. Šaj phenas, hoj tumen našti traden avri, te hin avri bengeskero dīves, kana hine themeskere abo pařavibnaskere inepi, anglo abo tel o avrikidīben/ o volbi abo anglo školakere probi.
- Te džanel, hoj o rajaribnaskere džene bi majinenas te avel pro than, kana tumen tradena het the hoj bi majinenas te sikhavel tumenge o lila pal peste the pal o avritradīpen.
- Te džanel, hoj našti rozmarem tumaro kher, medig tumen nane aver lačo bešiben.

Aver lačo bešiben

Hin themeskero kamplišagos, te na mukhel tumen bikhereskero abo te mukhel, kaj perdal o avritradīpen šaj čhinen varekas the aver manuřane čačipena. Te na birinen tumen korkoro te dochudel peske nevo kher, o amti musaj tumenge te den aver lačo bešiben.

E ITALIJA

O fameliji, kana len traden avri andal o taboris andre Tor de'Cenci, septembris 2012.

© Piero Cruciatti

ČA O TABORI VAŠ O ROMA

“O foroskero rajariben amenge phend’a, hoj musaj te džas – the te bi amen tradenas la zoraha, hoj adaj na ačhela ņiko... Amen našti kidas avri.”

Andre Italija tradenas avri vajkeci romane grupi. Oda sar phandle o taboris Tor de'Cenci tel o Rimoskero “Nomadsko planos” sikhavel, sar dičhol disriminacijakeri politika, so latar hin e etnicko segregacija.

O taboris Tor de'Cenci phundrade o foroskere amti andro berš 1995, kaj odoj džanas te bešen vaj 350 Roma, saven tradle avri avre taboristar. But čhavore andro taboris baronas u phirenas odoj andre školi. Andro berš 2008 o foroskere amti phende avri, hoj o taboris phandena. Ole beršestar o amti na bajinenas le taboristar u na birinde te vakerele le bešutnenca. Ča lenge phende, hoj šaj džan te bešel andro aver “oficijalno” taboris.

O bešutne dine peskero pheñiben, hoj pes na kamenas te precirdel, ałe bijo efektos. Pro agor juliste 2012 o foroskero šeralo (starostas) diña avri o lil, kaj o taboris avela phandlo. Vajkeci fameliji dine e skarža kijo kris, ałe peršo instancijakero kris diña verdiktos mujal lende. Sigeder sar šaj thode nevi skarha, bičhađa o šeralo o buldozera. Pro agor oktobriske precirdle savoren andre aver tabori – La Barbuta the Castel Romano. Pašalal o taboris has falı, andre sas o kameri the o varti. O tabori hine pre sera le forostar, dural o sogališaga u maj bijo transportišagos.

O bešutne andal Tor de'Cenci kamenas te dochudel pro socialno bešiben, ałe na has len šajipen. Sa het, o tabori hine jekhoru šajipen, savo o thaneskere amti den le Roman.

E RUMUŃIJA

O fameliji so bešen andre Nevo Para Rât, e koloňija pre sera le forostar Cluj-Napoca, semtembris, 2011.

© Mugur Vărzariu

PRETHODE ANDAL O FOROS

17-to decembriste andro 2010, vaj 76 familijen – maj savore romane – tradenas avri andal lengere khera, so sas andre le foroskero centromos andro drom Coastei Cluj-Napocate andre Rumuňija. Le bešutnen dine ča jekh d'ives, kaj te len peskero barvalipen the kaj pes te prethoven andro than Pata Rât, so hin pro agor foroske paš o than, kaj pes čhivel o džungipen, the kaj čirla thovkernas tiš chemicko džungipen.

Sar imar sas andro Pata Rât, le 40 famelijen dine aver bešiben – jekh kher vaš jekh famelija, adig/ maškaroda le 36 famelijen mukhle bikherengere. Le famelijen, saven dine khera, hin jekh nandardi jekhetane avre trin famelijenca.

Kalenge, kas na dine aver bešiben, phende o thaneskere amti, kaj te “ačhavel peske vareso” pro thana paš o khera, so odoj terđon. Ča varesave kolibi, so lenca ča le mujeha suhlasinelas o foroskero amtos, bijo ņisavo formalno lil kijo than. Jon bešen andre sakod'iveseskero dar, hoj len pale tradena avri. Ola džene, so na birinen te ačhavel peske o kher, musaj te rodel o bešiben paš e famelija abo le baratenca andre khera foroste, kaj imar bešen but džene.

Jekhpašeder o autobusis zaačhavel vaj 2,5 km dur. Oda pharavel (kerel phareder) lengero drom andre školi, andre bući, kijo dochtora (šegeťišagos pal o sast) the kije aver sogališaga.

Pal o avritradiben o drom Coastei ačhilas čući. Le kotorestar le dromes o thaneskero amtos kerđa o than, kaj penge bavinen o čhave.

E SRBIJA

Sar traden avri o Roma la koloñijatar andro Belvil, Belgrade, 26-to aprilis 2012.

© Amnesty International

O NALAČHIPENA SA HET

26-to apriliste 2012 tradenas o foroskere amti avri 240 romane famelijen, so dživenas andre koloñija andro serbijakero Belgradoskero kotor Belvil. Tradenas le Romen avri vašoda, hoj kamenas te ačhavel o droma kijo phurd' prekal e len Sáva.

Le beršestar 2009, o amti Belgradoste tradenas avri vaj 2 700 Romen; oda, so kerenas andro Belvil, sikhavel, sar o foroskere amti pale the pale na líkeren o štandarti pal o manušane čačipena.

But famelijen, so len tradenas het andal o Belvil, bičhade andro kontejneroskere koloñiji pašalal o Belgrados, savende nane lačo bešiben, sar hin irindo andro maškarmutne líla/ štandarti. O koloñiji hine pro agor foroske, terđon pre sera avre manušendar. Mek aver hine dur le centrumostar, the avka o džene odarig phares phiren andre bući the kije sogalíšaga, bo o transportišagos hin kuč.

Aver fameliji, so len tradle avri, bičhade andro teluno Serbija, kaj sanas mek čirla irimen le amtenca. Odoj šaj lenge čhinenas the aver manušane čačipena – ačhenas bikhereskere, čhinde lenge o čačipen vaš o pañi the higienicka thana u lengero čačipen vaš o phundradipen te dromarel the te kerel bući.

Apriliste 2012, e Evropakari komisija diña 3,6 milijoni Euro, kaj vaše te ačhaven o khera le famelijenge, so len tradle avri andal o koloñiji. Maj savore thana, kaj kamen te ačhavel, hine dur le foreskere centrumostar, na džal odoj but tranportišagos, phares pes odoj rodel e bući the o Roma odoj šaj aven segregimen perdal e rasa.

Medig savore fameliji andal Belvil na prethoven andre aver bešiben, sar phenen o maškarmutne štandarti, o bičačipen na agorisalola.

“O ŠERALO/ O STAROSTAS AMEN ČHIĎA LE FOROSTAR”

Augustoste 2012 andre Rumuňija o foroskere amti andre Piatra Neamț tradenas avri vaj 500 romane bešutne andal o drom Muncii, u o media pal oda but na vakerenas. Bičhade len te bešel andre nevo “socialna khera”, so sas vaj 7km dur peršo thanestar, pre sera foroske paš o industrialno koter. Pro drom Muncii pes dživelas čorikanes, na sas odoj e električka u sas odoj ča jekh chaňig. O džene paťanas, hoj nevo than, savo vičinenas Văleni 2, avela feder. Sar odoj avle, dikhenas, hoj odoj nane kajso normalno chulajipen sar o vudud paš o drom abo lačno drom, pre savo šaj aven andre.

Dusia hiňi jekh bešutňi odarig, so vakerelas vaš savore Roma le thaneskere amtenca mek anglo avritradipen. O bešutne na kamenas te precirdel pes, ale o amti oda na šunenenas. “The te na kamľamas te avel adaj, jon bi precirdanas amen la zoraha.” Sar avle pro than, dihenas, hoj neve khera hine avka segregimen le forostar u mek odoj nane e električka. Sar o kham džal tele, o pašalipen boldol andro kalipen.

Te e Dusia dikhelas, sar dural le forostar labaren o vududa, sas la o apsa andre jakha. “Oda, so sas odoj [andro drom Muncii], sas feder. Akana amen čačes dživas pre sera avre manušendar.” Dusia phendās, hoj jon kamen te džal pale andro drom Muncii, “the te odoj na avela o paňi, the te odoj na avela nič aver, feder sar ačhel adaj. Na kamas, kaj amen o amti te irinen adaj tele sar amari nevi adresa. Amen baronas andro foros, amare čhave baronas odoj tiš...the akana amen sam pro agor vešeske, segregimen le svetostar – soske? O šeralo čačes kamelas te čhivel amen het le forostar, te imar ňikda šoha amen, le Romen na dikhel. U oda pes the ačhiľas.”

uprak: La Dusia tradle avri trival. Joj hiňi sar čhibali andre peskeri komunita andal o drom Muncii, Pitrta Neamț, e Rumuňija, 2012.

E GOĐI, SO KAMPEL TE KEREL

E Amnesty International vičinel pre themengere rajaribena Evropate:

- Ma traden imar avri le dženen andal lengere khera. Te imar musaj te precirden varesave dženen, palis musaj te likerem maškarthemutne the regionalna štandarti, sar hin Fundamentalna principi the godaver lava, so te kerel, kana cirden varesave dženen avri perdal o federipen.
- Len andre troma (zakonos) the likerem les, kaj našti traden ņikas avri.
- Keren konkretna uštaribena, kaj le manušen, so akana na džanen, či na ačhena nange, avel thodo lengero kher the o than, kaj dživen. Majinenas bi te keren o koloŃiji oficialno the moderneder, kaj te avel odoj savore sogališaga, so hine bare/ važno vaš o manušane čačipena – sar hin žužo paŃi, higienicka thana, sikhľuviben the sogališagos pal o sast. Oda bi majinenas te kerel jekhetane le bešutnenca, pal oda, so lenca vakereana.
- Den kedvake ča ajso aver bešiben, pal savo irinen maškarthemutne štandarti. Musaj džanen, hoj aver bešiben bi majinelas te cikħarel e segregacija. Maškar o šajipena, kaj te bešel, bi majinelas te avel socialna khera the aver bešibnaskere programi.

E Amnesty International vičinel, kaj e Evropakeri unija (EU) te presikhavel sa e zor, so la hin, kaj:

- Musaj te džanel, hoj andro thema khatar EU na traden le Romen avri andal lengere khera, na cirden len andro segregimen the nalačo bešiben abo len na diskrimiŃinen, te kamen te dochudel pro socialna khera.
- Te kerel efektivno avrirodkeriben pal oda, so poŃinen peskere lovenca. E Evropsko investično banka the o themeskere rajaribena šaj žutinen, kaj o love khatar EU te na keren nalačhipena mujal le manušane čačipena, sar hin o avritradipen the kaj le lovendar vaš o bešiben nane diskriminacija abo segregacija.

© Joshua Gross, Joshua Tree Photography

Themeskero bešibnaskero dives, manušengeri akcija Cluj-Napocate, E RumuŃija, 3-to oktobris 2011.

amnesty.org/roma

E **Amnesty International** hiŃi e calilumakeri/calosvetovo organizacija, adre savi hine buter sar 3 milijoni dženen le 150 themendar abo thanendar, ko den la AI o vast, ko hine lakere džene the ko vareso keren, kaj te agorisafon o demavipena khatar o manušane čačipena.

Kamas, kaj sako manušes te avel savore čačipena, save hine irimen andre Universalno vičiniŃipen/akharipen le manušane čačipnendar the andre aver maškarthemutne štandarti pal o manušane čačipena.

Amen na sam phandle le themeskere rajaribenca, politicka ideologijenca, ekonomicka intereštenca abo le pařavibenca u poŃinen amen ča amare džene abo o darunki aver manušendar.

Aprilis 2013
Index: EUR 01/004/2013
Romani

Amnesty International
International Secretariat
Peter Benenson House
1 Easton Street
London WC1X 0DW
United Kingdom

www.amnesty.org